

سال بیست و یکم

عقرب ۱۳۴۲

شماره دهم

عبدالحی حبیبی

یادداشت‌ها در تاریخ صنایع افغانستان

۳

اثر مکتب هنری هرات بر فارس

هرات به منزله مرکز تشعشع هنری آسیا مدت‌ها باقی ماند، و از هنر آن بر شرق و غرب و شمال تا بید، دربار پارس و شاهان صفوی نیز مرجع هنر و روان گردید، و سبکی که ادامه مکتب هرات بود، در خطاطی و نقاشی و مذهب و مصوری بنام «مکتب صفوی» در پس پرورد شد. از هنروران معروف و بقایای مکتب هرات در پارس سلطان محمد نور پسر و شاگرد سلطان علی مشهدی و شاه محمود نشابوری و میر علی (حدود ۸۰۰-۸۱۰) و علی رضای عباسی و محمود مذهب و مولانا یاری و میر کب مذهب و پسرش قوام الدین مسعود و مولانا حسن بغدادی و مولانا عبداللہ شیرازی شیخ زاده و خواجه عبدالعزیز مظفر علی و میر سید علی محمدی و سید میر نقاش و شاه محمود دوست محمد میباشند، که در تحریر و تذهیب شهرتی داشته‌اند (۱) و از آثار ایشان تذهیب خمسه نظامی ۸۹۴۹

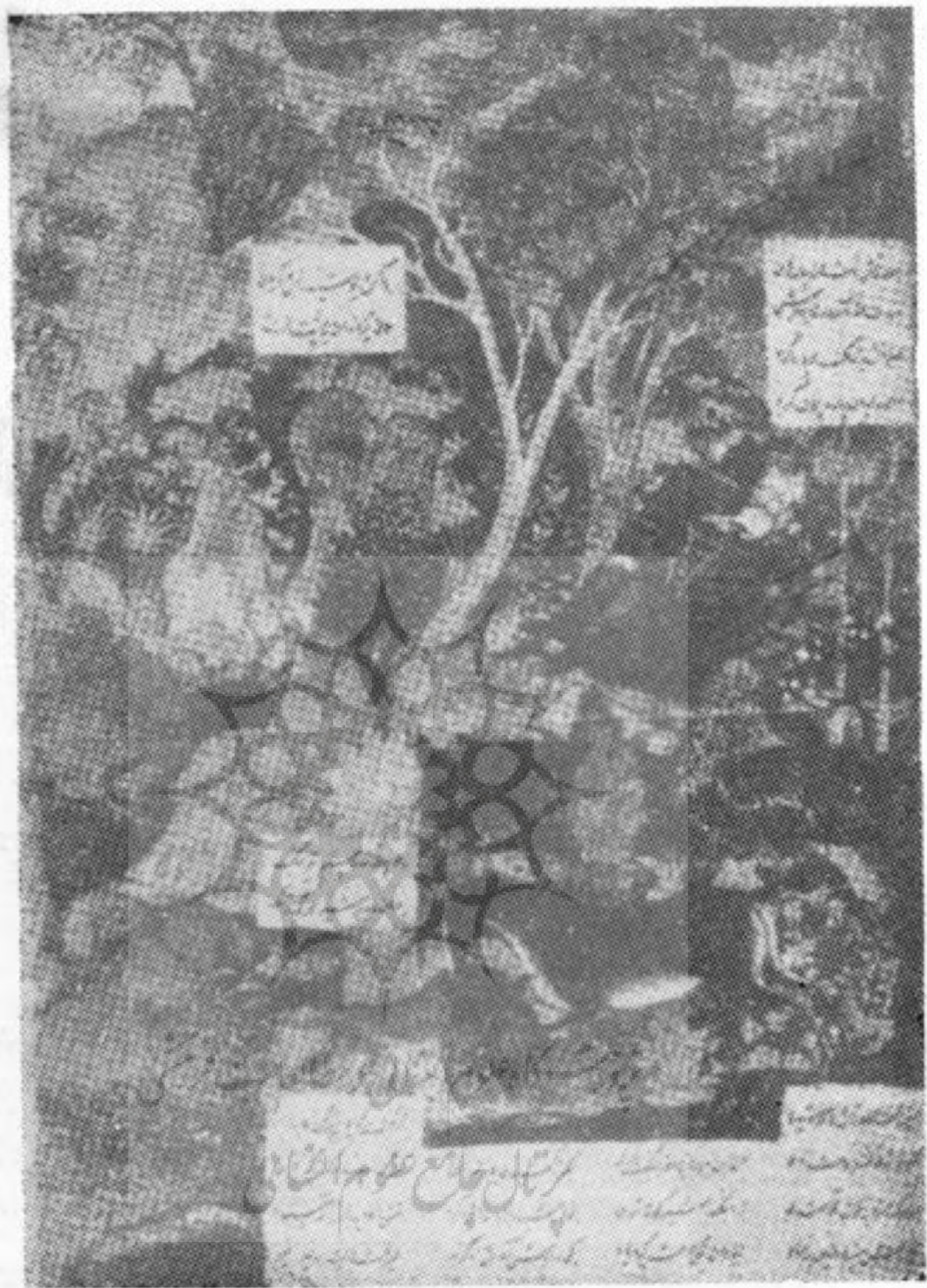
(موزه بریتانیا) و سر لوحه بوستان سعدی مؤرخ ۱۴۸۸۵۸۹۳ م تذهیب یاری (دارالکتب المصریه) است که در آن تصاویر مرغابی در حالت پرواز دیده می شود، ولی در روش مکتب صفوی همان صفار لطافت رنگهای مکتب هرات موجود نیست، و دقت در ترسیم و تزئین نیز از میان رفته است (۱).

چون بعد از ضعف تیموریان هرات، استاد بهزاد به تبریز رفت، مکتب هنری پارس نیز بر پایه کار این هنرمند و شاگردانش استوار شد، و سلطان محمد نور با این استاد و همراهانش دوست و معاشر بود، ولی اسلوب فنی بهزاد در هرات و تبریز تفاوت بارزی نداشته و فرق میان آثار فنی او در هرات و تبریز خیلی ساده و مختصر است. اما شاگردان او که از هرات به پارس رفته اند، محیط جدید در سبک و اسلوب ایشان تأثیر نمایانی داشته است. شیخ اده خراسانی شاگرد بهزاد با وی از هرات به تبریز رفت، اثر نقاشی در نسخه خطی دیوان حافظ در مجموعه نفیس کاتبه محفوظ و مجلس و عظمی است که در سیمای اشخاص تأثیر نطق و اعظ کاملاً نمایان است و نقاشی توانسته است با کمال مهارت تأثیرات نفسی آنهارا ظاهر و محسوس سازد و این نقاشی کاملاً از اسلوب بهزاد و شاگردانش بهره مند بوده است (۲).

دکتر کوهنل عقیده دارد، که ده تصویر از چهارده تصویر که در نسخه خطی بسیار زیبایی از خمسه نظامی که در سال ۹۳۱ هـ ۱۵۲۵ م بخط خوش نویسن بزرگ سلطان محمد نور نوشته شده و فعلاً در نیویارک در موزه متروپولیتن هست بقلم شیخ زاده کشیده شده است.

دیگر ارشاد گردان بهزاد خواجه عبدالعزیز است و در جمله آثار فنی وی تصویر یکی از شهزادگان صفوی در مرقعات. کتابخانه توپ قاپوسرای استانبول است، که خواجه عبدالعزیز در آن خود را از شاگردان بهزاد شمرده است، آقاهیرک نیز از نقاشان بزرگ و شاگردان بهزاد است که پنج تصویر او در نسخه خطی خمسه نظامی مقرر در سال ۹۴۹ و ۹۴۶ هـ در موزه بریتانیا هست از تمام رسوم و آثار وابسته و گلها و شاخه ها

(۱) صنایع ایران ص ۷۷ (۳) تا بلوی ۱۳۶ تصویر فی الاسلام بحواله ص ۱۲۱

صحنه کشته شدن شیر توسط رخس .

که در بین سالهای (۸۸۰ و ۸۹۰ هجری) در هرات نقاشی شده است

پروفیسر شگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی

پرتال جامع علوم انسانی

و درخت‌ها که درین تصاویر موجود است برمی آید که مهر ک از روش اسلوب استاد خود بهزاد اقتباس کرده، و حتی در برخی موارد بر استاد خود برتری داشته است. گویند که سلطان محمد بعد از بهزاد ریاست مکتب صفوی را داشت، و تصاویر وی در کتاب *خمسة نظامی سابق الذکر* دیده می‌شوند، اسلوب این شخص واضح می‌سازد که میر ک و سلطان محمد هر دو در مکتب بهزاد این فن را فرا گرفتند، و بعد از سلطان محمد شاگردانش شاه محمد دوم میر نقاش کارهای مکتب بهزاد را در پارس ادامه دادند، و مظفر علی و میرزا علی و میر سید علی هم از شاگردان مکتب بهزاد اند، *سین فنی* او را زنده نگه داشته و امروز بساز کارهای ایشان در موزیم‌های دنیا محفوظ اند. محمدی فرزند سلطان محمد نیز از بر ازندگان این مکتب است، که آثار جاویدانش تا کنون دیده می‌شود.

و بعد از ایشان آقازاده و رضا عباسی و معین و حیدرو محمد قاسم و محمد یوسف و محمد علی و میر افضل و حبیب‌الله و ملک حسین و شاه قاسم و غیره از مشاهیر مکتب هنری پارس اند، که از ستارگان آسمان بهزاد شمرده می‌شوند (۱).

نقاشی

در نقاشی‌های هند بعد از فتح بابر (۹۳۲ هـ) نفوذ بهزاد و مکتب بخارا بنظر می‌آید، چون همایون پسر بابر از پارس برگشت، وی دو نفر نقاشان پارس خواجه عبدالصمد شیرازی و میر سید علی را که در تبریز به ایشان آشنا شده بود، در سنه (۹۵۶ هـ ۱۵۴۹ م) بکابل خواست، تا داستان امیر حمزه را مصور سازند. و این دو نفر استاد که از بقایای مکتب بهزاد بودند، مکتب نقاشی غولی هند را شالوده گذاشتند. و کتاب امیر حمزه اصلاً (۱۴۰۰) قطعه نقاشی داشت، که از آن جمله برخی درموزه‌های اروپا و آمریکا دیده می‌شود.

اکبر که حامی هنر بود بوسیله این دو هنرمند مکتب نقاشی را در آگره گسترش داد، که تا صد نفر نقاش هندی در آن، هنرمی آموختند، بقول ابوالفضل نسخ زیاد استادان نامی مانند بهزاد و میر ک و سلطان محمد در کتابخانه سلطنتی هند فراهم

آمده بود و کتاب هفت پیکر نظامی بتاریخ (۹۸۸ هـ ۱۵۸۰ م) برای اکبر در بن هنر کده به پیروی کارهای بهزاد نوشته شد ، و نسخه اکبر نامه چستر بیتمی لندن که تصاویر آن بقلم هنرمندان هندی مانند دهرم داس ، سنواله ، شینگر ، لعل ، سورداس و نرسنگه ، و فرخ بیگ و مو کمند و گوردن تهیه شده ، و آمیزش سبک بهزاد را با مکتب هنری کشمیر و گجرات و پنجاب نمایش میدهد ، از شاگردان این مکتب بساوان و داستونته و منو هر نیز شهرت دارند ، و کار ترجمه فارسی مهابهارت از همین مکتب است .

در عصر بعد از اکبر منصور و مراد و منوهر و ابوالحسن پسر آقارضا ملقب به نادرالزمان (نقاشان دربار جهانگیر) و قاضی خراش و میرهاشم و هونهد و بیچیترا و انوپ چهاتر (نقاشان عصر شاه جهان) از بقایای این مکتب اند (۱) .

مکتب هنری بخارا :

در اواخر دوره اوج هنری مکتب هرات ، هنگامیکه مکتب صفوی و هندی ازین منبع فیاض منشعب میشود ، در بخارا نیز سبک مهم نقاشی از همین سرچشمه بوجود آمده بود .

در حدود (۹۴۲ هـ ۱۵۳۵ م) نقاشان و خوشنویسان زیاد مکتب هرات در اثر انقلاب روزگار و سلطه صفویان به بخارا و ماوراءالنهر گریختند ، و در آنجا با سلوب مکتب هرات و مخصوصاً بسبک بهزاد کار خود را ادامه دادند ، از آنجمله میرعلی هراتی شاگرد زین الدین محمود از خطاطان مشهور هرات در سنه ۹۴۱ هـ ۱۵۳۴ م بدربار بخارا رفت و راه و رسم خوشنویسی مکتب هرات را در آنجا ادامه داد ، وی نسخه یوسف و زلیخای جامی را بتاریخ ۹۳۰ هـ ۱۵۲۳ م در هرات نوشت که در بخارا مصور و مذهب شد (۲) .

از هنرمندان مشهور مکتب بخارا محمود مذهب شاگرد میرعلی خطاط معروف

(۱) داغمنای صنایع اسلامی ص ۶۹ - بعد ، و تاریخ صنایع ایران ص ۱۹۶

و صنایع ایران بعد از اسلام ص ۱۲۹

(۲) داغمنای صنایع ص ۸۰

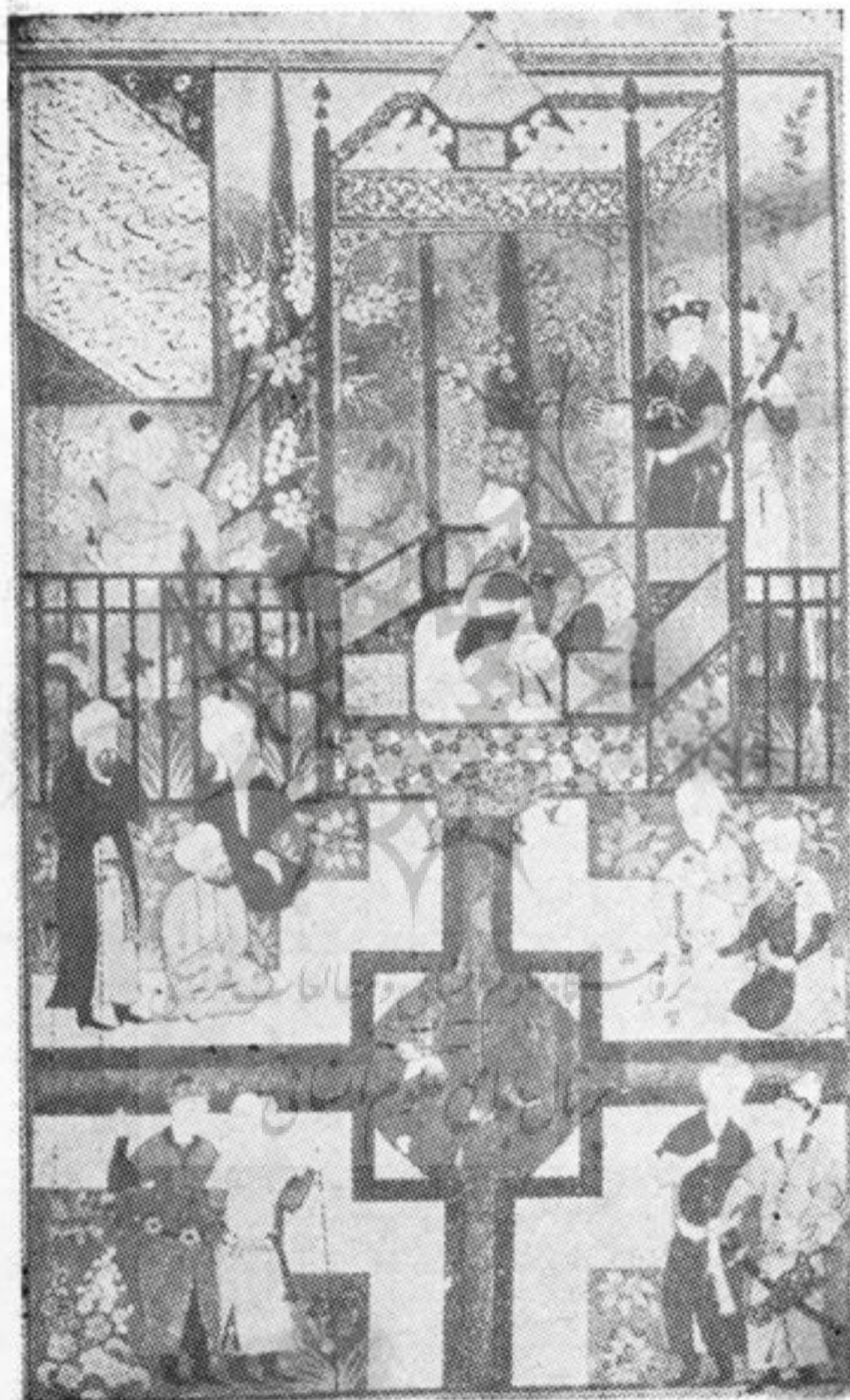

منظره باغ - کار بهزاد (قرن نهم هجری)

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

ژنرال جامع علوم انسانی

بخت در اویش باصاطان سوریه .
نقاشی مکتب بخارا (قرن ۱۶ هجری)

پروشکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رسال جامع علوم انسانی

وپیر و اسلوب بهزاه است ، وی در الفت دادن بین اشکال و پوشاندن زمینه تصاویر به اینبه و کشیدن اشکال اشخاص و تقسیم آنها از روش بهزاد پیر وی کر دهو بعد از رفتن بهزاد به تبریز وی به بخارا رفته است .

از مشهورترین آثار هنری محمود مذهب تصاویر است در نسخه خطی تحفة الاحرار جامی که در بخارا نوشته شده ، و نسخه دیگر همین کتاب که تصاویر آن بامضای محمود مذهب است در مجموعه هومبرگ کتابخانه ملی پاریس دیده می شود .

در یک مجموعه نقاشی کتابخانه حضرت رضا در مشهد مناظر زمهای عشقی کار همین محمود مذهب و شاگردش عبد الله موجود است که کاملاً سبک نقاشی بخارا دارد .

دیگر نمونه کار محمود در مینیاتور دو صفحه بی مؤرخ (۹۵۳ هـ ۱۵۴۶ م) مخزن الاسرار نظامی کتابخانه ملی پاریس بامضای اوست . که اصل کتاب در سنه (۹۴۴ هـ ۱۵۳۷ م) در بخارا بدست میر علی نوشته شده است ، و امتیاز این تصویر در تناسب آن و تباین رنگها یش می باشد (۱) .

دیگر نمونه مکتب بخارا یوسف وزلیبخای جامی است که میر علی حسینی در سال (۹۳۰ هـ ۱۵۲۳ م) نوشته ، ولی مینیاتورهای آن در حدود (۹۴۷ هـ) ساخته شده ، و نفوذ شدید مکتب بهزاد و هرات را می رسانند ، هکذا یک کتاب بوستان سعدی و دیگر فنوح الحرمین محیی لاری نیز دارای تصاویر به همین سبک اند (۲) .

دیگر از ناموران هنرمندان مکتب بخارا همیخزاده شاگرد بهزاد بود ، و مینیاتورهای وی در بخارا بسبک کارهای آن استاد بزرگ است ، و بسبب رنگهای روشن قرمز خیلی مشهور اند (۳) .

عبد الله مذهب نیز از مکتب هرات و به بخارا هجرت کرد ، که تصاویرش خیلی کم و نادر بدست می آید ، و شاید مشهورترین آنها تصویر جوانی باشد که در زیر درخت پرگلی مشغول سازنواختن است ، این پرده اکنون در موزه فنون تقیسه لیز یک میباشد (۴) .

(۱) صنایع ایران ۱۱۸ . (۲) راهنمای صنایع اسلامی ۶۵ .

(۳) تاریخ صنایع اسلامی ۱۹۷ . (۴) صنایع ایران بعد از اسلام ۱۱۸

از ممیزات مکتب بخار یکی اینست که پوشاک سر اشخاص عبارت از کلاه تر کدار بلند است که قسمت پایین آنرا عمامه می پوشانیده است و دیگر صور اشخاص را بطور انفراد و مستقل کشیده و هوا خواهان نقاشی ازین تصاویر بر قهپای جداگانه را تشکیل میدادند. تزیین حواشی نسخه های خطی با انواع نقش و نگارهای دورنگ طلائی و نقره ای بر روی یک زمینه ننگ آمیز نیز از ممیزات این مکتب است (۱)

تذهیب

تذهیب کتب نیز از هنرهای خیلی مهم دوره اسلامی است و از نسخ قرآن عظیم که از قرن چهارم تا ششم هجری در دست است پدید می آید، که نسخه های کتاب آسمانی را با بهترین و دقیق ترین رسوم و اشکال تذهیب میکردند، و مذهبان که این کتب خطی را بعد از تحریر، با انواع آرایش های هنری می آراستند در مرتبه از خطاطان و مصوران کمتر نبودند.

مذهبان حواشی و صفحات اول و آخر و فصلها و عناوین کتب و اوایل سوره ها و اجزای قرآنی را با ستارگان و رسوم هندسی و گل و بوته و هاخه و برگها و گامی با اشکال انسان و پرندگان و آهو و مرغابی و غیره تزیین می نمودند و مانند هنرمندان دیگر نام خود را بر آن کتاب با صفت «مذهب» می نوشتند و برای این کار مضارف گزافی یا مواد قیمتی از قبیل طلا و نقره و لاجورد و کاغذ عالی و الوان گوناگون میشد. و قراریکه هنر شناسان رأی داده اند درین تزیینات تذهیبی مخلوطی از رسوم ساسانی و بیزانس و نبطی و کتب یهود و مسیحیان کلیسای شرقی اقتباس می شد (۲).

تا کنون کتب خطی تذهیب شده قدیمتری را از دوره سلجوقی یافته اند، که طریقه جدول کشی در سطرهای نوشته شده و تزیین حواشی خارج آنرا با اشکال و رسوم نباتی از ابتکارهای همین عصر می دانند در دوره مغول مذهبان رنگهای طلائی و آبی و قرمز و سبز و پرتقالی را استعمال میکردند، و رسوم و اشکال هندی گوناگون را با ستاره های متنوع و اشکال مربع و مسدس و مثلث و دایره و دیگر اشکال مملو از

(۱) صنایع ایران بعد از اسلام ۱۱۸

(۲) صنایع ایران بعد از اسلام ص ۷۴

نقاشی مینیا نور۔ کار بساون۔ مکتب مغولی ہند (قرن ۱۶ ہجری)

شاخ و بوته با تات و صور انسان و حیوانی می نوشتند، و در آن منتهای دقت و استادی را نشان میدادند.

از نسخه خطی شاهنامه بایسنقری موزه گلستان (۱۸۲۳) که در آن صورت مذهب نیز کشیده شده پدیدار است، که مذهب نیز در جمله هنرمندان دیگر آبرو و مقامی در خورا اهمیت داشته است (۱).

در دوره تیموریان هرات بر اهمیت رونق تذهیب افزوده شد، که همان نسخه شاهنامه بایسنقری این هنر را در نهایت اوج نشان میدهد، و از مذهب آن معر و ف. اکادمی هرات مولانا تاج محمد نقاش و مذهب بود که در علم حیل (جراثیقات) و میکانیک و چینی سازی هم دستی داشت، و امیر خلیل و میرک نیز از این جمله اند (۲). بازی تذهیب از خصایص بسیار جالب مکتب هنری هرات است. که بعد از آن به یارس و هند و بخارا نیز سرایت کرده و تقلید شده است. و در افغانستان بسا کتب خطی هرات بنظر می آیند، که نمونه های خوب تذهیب و تزیین بشمار می آیند.

(باقی دارد)

ژوئیه نگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رتال جامع علوم انسانی

(۱) صنایع ایران بعد از اسلام ۷۶

(۲) صنایع ایران بعد از اسلام ص ۷۶ بحواله مصوری در اسلام تألیف آرنولد ص ۲۳۹